
O VLOGI JEZIKA V LITERARNI VEDI

Ivan Verč: *Razumevanje jezikov književnosti*. založba ZRC SAZU, 2010.

Nova znanstvena monografija *Razumevanje jezikov književnosti* Ivana Verča osvetljuje vlogo literarne vede v sodobnem svetu, ki jo avtor vidi predvsem v opomenjanju človeškega obstoja znotraj jezika, ob tem pa opozarja na nujnost prehoda od klasičnega poimenovanja literarne vede kot nekakšnega univerzalnega in ustaljenega metodološkega načina interpretacije umetniških del k temeljnemu sodobnemu vprašanju književnosti o mejah in možnostih ubeseditve sveta. Posledično se zgodba o književnosti tesno preplete in mestoma tudi prelije v zgodbo o jeziku in o našem vsakokratnem bivanju v njem.

Čeprav se na prvi pogled zdi, da prvi del monografije zastavlja več vprašanj kot ponuja odgovorov, se sčasoma jasno izriše avtorjevo stališče, ki izvirno možnost za preživetje sodobne literarne vede odkriva v drugačnem pristopu, v poskusu interpretacije zgodovine književnosti kot zgodovine človekove usodne vpetosti in ujetosti v jezik. Po drugi strani pa v svojih naslovnih, še posebej študentih, oblikuje zavest o odgovornosti obstoja znotraj jezika v poplavi komunikacijskih opcij, saj svoj odnos do sveta vzpostavlja s pomočjo jezika, ki lahko prevzame vlogo resničnega sveta in se pojavlja kot njegovo suvereno nadomestilo. V drugem delu monografije se avtor osredotoči na zgodovino ruskega realizma v 19. in prvi polovici 20. stoletja, ki jo postavi v kontekst večpomenske vloge jezika v ubeseditvi in razgraditvi resničnostnega sveta.

Verčeva monografija je zanimivo branje ne le za literarne raziskovalce, temveč tudi za t. i. »neposvečene« – druge slovenske izobražence, ki se želijo bolje znajti v sodobnem svetu nekontroliranega proizvajanja pomenov. Pritegnila jih bo interaktivna povezava avtorjevega razmišljanja o stroki s konkretnimi primeri iz sveta umetnosti, filmov in nefikcijskih žanrov, kar gotovo ni običajno za znanstveno delo, a knjigo bogati, saj se s tem njena interdisciplinarnost razširi in postane dovzetna tudi za laične bralce. K večji preglednosti pripomorejo tudi številni nazorni primeri iz slovenskih in predvsem ruskih literarnih del.

V prvem delu monografije avtor začrta problem odgovornosti literarne vede za neomejeno proizvajanje pomenov v sodobnem svetu in zastavi vprašanja o vzpostavljanju skupnega sporazumevalnega jezika za poskus določanja predmeta opazovanja literarne vede. Osrednji problem vidi v tem, da se na poti od jezika k predmetu izoblikuje preveč pomenov, s čimer se izgubi *doumljivost* literarne vede. Po mnenju avtorja izguba oporne točke v poplavi interpretacij ni zanemarljiv pojav, nepredvidljivost proizvajanja pomenov pa ni nič manj nevarna kot nepredvidljivost poseganja v gene. Preobilje možnosti pristopanja k predmetu opazovanja neizogibno vodi k vse večji razdalji med globokim intelektualizmom stroke in njeno nedoumljivostjo. Začetno razpravo o doumljivosti literarne vede Verč ponazori z literarnimi poskusi vrnitve k nedvoumnemu poimenovanju, k »čisti« besedi, kot primer pa navede ustvarjalnost sodobnih ruskih realistov, ki se vračajo k osmišljanju realnega, in pubertetniške romane Federica Moccie, ki ponazarjajo avtorjevo radikalno odklanjanje ambivalentnosti, kar se kaže v zavestnem poenostavljanju besedila do mere, ko lekskem skoraj ne presega prvega slovarskega pomena.

V nadaljevanju se avtor loti vprašanja o pomenu in odgovornosti literarnih ved v sodobnem izobraževalnem bolonjskem sistemu ob upoštevanju pragmatike novega univerzitetnega sistema in tržne uporabnosti predmeta. Nasloni se na razlikovanje med *razlago*, primarno kategorijo izobraževanja, in *razumevanjem*, ki je nujen pogoj za izoblikovanje kritičnega mišljenja in temeljna kategorija vseh sodobnih pristopov h književnosti, ob tem pa poskuša oba pojma povezati in ju uvrstiti v izobraževalni sistem, saj ob neskončnih zmožnostih interpretacije literarna veda še vedno potrebuje razlage in metode.

Ob upoštevanju brezmejne širitve pomenov bi večji pomen moral pripasti tudi »razlagi« ali »razumevanju razlage«, ki jo Verč vidi v prevodu jezika književnost in literarne vede v jezik našega bivanja »tu in zdaj«. Povezava med jezikom razumevanja in jezikom razlag se v razpravi izkristalizira kot pogoj za večjo doumljivost kritiškoliterarnega in literarnoteoretskega diskurza, saj naj bi bil namen literarne vede v tem, da nas vpelje v sedanost našega bivanja v jeziku.

Ob razmišljanju o sodobnih visokošolskih institucijah avtor opozarja na nevarnost pasivnega in neodgovornega sprejemanja ter ponavljanja besedno in vizualno izoblikovanega sveta, ki ga nekdo ne samo proizvaja, temveč tudi učinkovito ponuja. Problem vidi v tem, da ne živimo več v svetu, kjer imamo sami neposreden stik s stvarnostjo, temveč verjamemo tistemu, kar drugi povedo – živimo v svetu fikcijskih in virtualnih reprezentacij (pripovedi), ki ga včasih ne znamo ločiti od sveta resnica (predmeta). Razvijanje kritičnega mišljenja pripomore k zavedanju odgovornosti našega obstoja znotraj jezika, saj študentom omogoči, da se zavejo nevarnosti neomejenih pomenov in ne enačijo bivanja v svetu jezika z bivanjem v realnem svetu. Za Verča sta svoboda in možnost poslušanja prav tako pomembni kot svoboda in možnost govorenja.

V nadaljevanju avtor izpostavlja vprašanje modalnosti jezika, ki se udejanji v odnosu vsebine povedanega do ubeseditvene resničnosti. Postopno prehajanje iz dominantne modalnosti enega obdobja v drugo projicira na zgodovino ruske književnosti, ob tem pa opiše štiri ključne modalnosti: za jezik boga in jezik Bogov je resničnost sveta v danosti jezika; za jezik življenja značilen odnos do resničnosti: ne izhaja iz ubeseditvene norme, pač pa iz individualnosti človeka; in jezik jezika, ki razkrije potencial jezika kot bistvenega orodja proizvodnje resničnosti. Posebna pozornost je namenjena literarni evoluciji, ki jo Verč predstavi z vidika nedominantnih modalnosti.

V sklepnem delu avtor spregovori o iskanju ponovne in predolgo zanemarjene identitete med svetom resničnega in znakom, ki naj bi svet resničnega tudi dokončno opomenil, in bralce vnovič opomni na dominantno vlogo jezika v svetu znakovne reprezentacije.

V drugem, bolj rusistično usmerjenem delu monografije se avtor osredotoči na zgodovino ruskega realizma, ki jo postavi v kontekst mej in (ne)možnosti ubeseditve sveta in bitke za »osvajanje« resničnosti sveta z besedo. Naravni razvoj ruske književnosti predstavi z vidika iskanja »prave« (resnične) besede o svetu in o človeku v njem. Osrednja vloga v tem delu razprave je vnovič namenjena pomenu jezika, ki igra ključno vlogo v ubeseditvi in posledično proizvodnji resničnosti. Prav realizmu Verč pripiše revolucionarno spoznanje, da je lahko ubeseditvev ena od možnih osnovanj resničnosti.

Zgodbo o ruskem realizmu prične z opombo, da je bil vse do realizma jezikovni svet umetnosti ločen od jezikovnega neumetniškega sveta, v nadaljevanju pa utemejlji razlike med realizmom, klasicizmom in romantiko z vidika odnosa med ubesedenim svetom in resničnostjo (označi ga kot tekstovno referenčnost), ki jo klasicizem odkriva v klasični kulturi, romantika pa v lastni avtohtoni preteklosti. Realizem tekstovno referenčnost zavestno odklanja, saj se z realističnim tekstom resničnost šele konstituira.

Na primeru Gogolja in Dostojevskega avtor ponazarja, da je »resnica resničnosti« gibljava kategorija, ki jo z ubeseditvijo »vsakič« na novo določamo (čeprav v resnici ni nikoli do konca ubesedljiva), tako kot sta Gogolj in Dostojevski vsak s svojo ubeseditvijo v rusko kulturo vpeljala različni podobi uradnikov (*činovnikov*). Ob tem se avtorju zastavljajo vprašanja o preseganju že izdelanega jezikovnega sveta in o možnosti in nemožnosti »celovitega« opisa resničnosti ter prehodnosti meja med resničnostjo in njeno ubeseditvijo. Ugotavlja, da realizem ni črpal iz znanih, že ubesedenih gesel »hipotetične enciklopedije življenja«, temveč je v vseh svojih oblikah gradil in urejal vsakič novo resničnost.

Od konkretnih primerov se avtor vedno znova vrača k retoričnemu vprašanju o statusu jezika, ki bi ga bilo potrebno razumeti kot samostojni pojav v osnovanju resničnosti. Prav jezik je odprl pot k resničnosti literarne besede, saj se je s spremembo jezikovne norme od starih cerkvenoslovanskih jezikovnih norm do jezika civilne družbe postopoma zmanjšala razdalja med virtualnostjo in resničnostjo besede.

Avtor opozori na paradoks realizma v sovjetski Rusiji, ko je stava na obvezno jezikovno določljivost sveta porodila dve mimetični književnosti. Obe sta izhajali iz prepričanja, da je svet dejansko mogoče do konca ubesediti v njegovi »zares resnični« podobi, kar po Verčevem mnenju nikakor ni mogoče. Po eni strani je nenehno iskanje »prave« (pravilne, resnične) besede o svetu in o človeku v njem v Sovjetski zvezi doseglo absurdne razsežnosti, saj je vlogo govorečega prevzel uradni adresant, ki si je lastil pravico, da vsakič znova izoblikuje resničnost, ki jo potrebno ubesediti. Po drugi strani pa je bila od leta 1953 književnost t. i. disidentov in preganjanih pisateljev poklicana k ubeseditvi »resnične resničnosti«, ki je zmeraj obstajala, ampak je bila »nema« in zato še neupovedana. Obe književnosti sta izhajali iz napačnega prepričanja, da je svet ubesedljiv, razlika pa se ni skrivala v ubesedovanju resničnosti, temveč v tem, kdo »resničnost« vsakič določa. Na tem mestu nas avtor vnovič opomni na nezmožnost celovitega jezikovnega opisa resničnosti in poudari za sovjetsko književnost značilno vpetost in ujetost v referenčnost in denotat jezika, ki ne more ali ne sme lagati, ker je resnica jezika že po svoji funkcionalni naravi obenem »resnica« resničnega. Problem se po avtorjevem mnenju skriva v tem, da je bila venger v ospredju proizvodna moč jezika, ne pa njegova virtualnost, saj je imel oblast nad znakom zmeraj tisti, ki je bil močnejši.

Izhod iz mimetičnosti vidi v razgraditvi resničnosti in navaja avtorje, ki jim je to uspelo, saj so področje književnosti sprejeli kot potencial besede, ne pa svet realnega, v katerega naj bi bila beseda že sama po sebi vgrajena. Tekstovna referenčnost je v njihovi ustvarjalnosti postala referenčnost samega jezika, ne pa sveta, na katerega se jezik zgolj navezuje. Tisto, kar Verč imenuje »nemimetična beseda«, je predmetnost resničnega sveta postavila pod vprašaj in ji je odvzela neposrednost referenčne

oprijemljivosti. Samospraševanje o mejah in možnostih reprezentacije (modalnega odnosa med povedanim in resničnostjo) se pri avtorjih kaže različno. Prehod od realističnega »jezika življenja« do »jezika jezikov« pa se izrisuje kot dokončni prehod od mimetične do nemimetične književnosti. Kot primer Verč navaja roman Leonida Leonova *Tat* (1927), v katerem je uveden dvojni jezik resničnosti z dvema vzporednima realističnima pripovedma o junakovih dejanjih. V romanu Borisa Piljnjaka *Golo leto* (1922) se jezikovna neoprijemljivost kaže kot navezava na različne resničnosti, v katere nas usmerja beseda.

Andrej Platonov, ki mu je v razpravi namenjene največ pozornosti, pa je po mnenju avtorja prikazal, da nova resničnost sveta ni opisljiva z »že videnim« jezikom, pojavljati se mora z besedo, ki nam neposredno vrača njegovo zaznavno otipljivost. V povest *Kotlovan* (1930) Platonov natančno ubeseduje resničnost sveta s sočasnim prevladujočim jezikom (v besedilu je večji del leksike iz agitropovskega diskurza). Predmet njegovega opisa ni sovjetska stvarnost, temveč svet, ki ga jezik osnuje. Beseda se ne pojavlja več kot znak, ki nadomešča to, kar naj bi bilo zunaj nas, temveč je razgrajena na sestavne prvine, kar odpira pot k številnim neustaljenim pomenom. Znotrajvalentna razgraditev jezika je pogoj za vzpostavljanje drugačnih koordinat realnega sveta. S Platonovim se je končno uveljavil potencial besede, ki je z izhodiščem v množtvu svojih morebitnih pomenskih in formalnih možnosti sposobna sama ustvarjati »ničto« predmetno oprijemljivost resničnosti sveta.

V sklepnem delu se avtor vnovič vrne k temeljnemu vprašanju književnosti o mejah in možnostih ubeseditve resničnosti, ki se prelamlja v spoznanju o potencialu jezika. Pride do spoznanja, da je v književnosti brezpredmetno iskati odgovor na vprašanje, kaj svet »zares je«. Vprašati se je potrebno o mejah in možnostih opredeljevanja resničnosti kot jezikovnega pojavljanja, saj jezik ni zgolj orodje za osmišljanje stvarnosti okoli sebe, ampak je stvarnost sama na sebi. Stvarnosti brez jezika, ki jo določa, enostavno ni. Z obžalovanjem ugotavlja, da je bralčeva recepcija ta premik v glavnem prezrla in je dolga leta v odnosu med besedo in svetom iskala tisto, kar avtor imenuje »resnična resničnost«. Sklepna razmišljanja o umetnosti, ki je prva udejanila spoznanje, da je resničnost jezika obenem tudi resničnost sveta, avtor zaključí z začetno mislijo o dominantni vlogi jezika in sklene, da se nam književnost s svojim uvidom v večplastne in večfunkcionalne zmogljivosti jezika ponuja kot nekoliko doumljivejši predmet opazovanja.

Natalia Kaloh Vid

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru